

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 14.09.22

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Villmarkslitteratur

(_sjanger) Sakprosa og skjønnlitteratur om livet i den frie natur, om dyr og dyreslag, planter og landskaper, og om jegere og andre mennesker i uberørt, vill natur.

Bøkene kan handle om mennesker som tester ut seg selv, er alene som individer langt fra samfunnet eller i en liten gruppe, som opplever voldsomme naturkrefter og klarer seg uten mye moderne teknologi. Tekstene kan vitne om en “higen etter å teste seg selv, et ønske om å være fullstendig alene med naturens råskap, langt fra sivilisasjonens platte liv” (*Dagbladet* 4. mars s. 36). I en del av denne litteraturen ligger det en tro på at livet i naturen skal redde jorda eller helbrede menneskets indre plager.

Villmarkslitteratur kalles av og til for “mannfolkklitteratur”, fordi bøkene leses mest av menn, handler mer om menn enn om kvinner, og hyller “maskuline verdier”.

Undersjangrer av villmarkslitteratur er blant annet jakt- og fiskebøker, fjellklatrerbøker og jordomseilingsbøker. Til denne litteraturen regnes en lang rekke forskjellige fagbøker, f.eks. Dag Sundseths *Jaktskyting med hagle* (2003), Johan B. Steens *Ryper og rypejegere* (2004), Sten Christofferssons *Fuglehunder: Dressur og jakt* (2006), Frank Strifeldts *Fluefiske trinn for trinn* (2007), Tore Qvenlids *Hardangervidda: Fiske og fjelliv* (2004), Odd Roar Langes *50 turer i Norge* (2007), Lars Monsens *Med fiskestang og svartkjele: Hva villmarka lærte meg* (2005) og Trond Strømdahls *Veien til villmarka* (2006). “[F]iskebøker har en rik tradisjon. Disse kan enten gi tekniske og praktiske råd eller de bruker fiskesituasjonen til å filosofere dypere over tilværelsen.” (Fredrik Wandrup i *Dagbladet* 19. desember 2015 s. 54)

I mange villmarksromaner representerer et enkeltdyrs skjebne både overlevelsesdriften, en hel dyrearts liv og individuelt “heltemot” ut over det vanlige. En slik dyrefortelling fungerer som en “animal biography” (uttrykket stammer fra Ernest Thompson Seton). Det utvalgte dyret (f.eks. en rev, oter eller elg) framstilles som et forbilde, som et moralsk eksempel på at kamp krones med seier.

Amerikaneren Henry David Thoreaus bok *Walden: Or, Life in the Woods* (1854) regnes av noen som villmarkslitteratur. “With perfect symbolic timing, Thoreau began his famous experiment of primitive life in a self-built cabin on the shore of Walden Pond near Concord on Independence Day, July 4, 1845. While there, he was also arrested and jailed for one night for his refusal to pay his poll tax to a government that supported slavery and fought an aggressive war with Mexico. This experience inspired the writing of “Civil Disobedience,” the essay that would become a major document of pacifist thought and nonviolent protest, deeply influencing Tolstoi, Gandhi, and Martin Luther King, Jr.” (Ro 1997 s. 48) Boka *Walden* inneholder en blanding av en selvbiografisk fortelling, naturbeskrivelser og moralske refleksjoner. Skogen og landskapet rundt han ble for Thoreau et symbol på menneskesjelen og dens evne til åndelig fornyelse. Naturen i Walden ble et sted for mystiske åpenbaringer. Selve innsjøen hadde ingen synlige elver som ledet inn i den eller ut av den, og virket derfor i seg selv som en gåte, og som et symbol. I boka angriper forfatteren materialisme, suksess-jag og framtidsoptimisme.

“Thoreau levde det man noe overflattisk kanskje kan kalle et begivenhetsløst liv. Han fikk ikke barn, holdt seg unna kvinner og tilbrakte stort sett hele sitt liv i den lille landsbyen Concord, om lag to mil nord for Boston. [...] Skogsområdet Walden, som er utgangspunktet for boken, ble – takket være Thoreaus bok – tidlig fredet og har gjennom de siste 150 årene trukket til seg millioner av turister. Naturdyrkeren Thoreau er blitt storindustri. Skogen Walden og forfatteren Thoreau er altså to amerikanske ikoner. [...] De fra tid til annen glitrende litterære passasjene kan ikke skjule det reaksjonære budskapet: Samfunnstilstanden må forhindres, fremskrittet er kun en illusjon – nei, verre enn en illusjon, det er noe ondt som unngås, slik kontakten med andre mennesker bør unngås: “Vær selvhjulpen og ubundet så langt som mulig. For å bli dømt til en gård eller et fengsel, kan nesten komme ut på ett.” Eller: “Men se, nå er mennesket blitt sine redskapers redskap!” [...] Thoreau finner at han vil leve livet så enkelt som råd er. Han drar til en liten innsjø i skogen. Ved den bygger han et lite hus. Og der lever han i to år, for slik, i motsetning til “de fleste mennesker” å unngå å leve “sitt liv i stille fortvilelse.” ” (Jon Hustad i *Forskerforum* nr. 5 i 2007 s. 28)

Den amerikanske forfatteren Jack London skrev en lang rekke berømte villmarksromaner, bl.a. *The Call of the Wild* (1903) om ulver (med en slags oppfølger i romanen *White Fang*, 1906). De kanadiske forfatterne Ernest Thompson Seton og Charles G. D. Roberts ble mye lest i sin samtid. Amerikanerne Gene Stratton Porter og William J. Long skrev også villmarksfortellinger. Long var også prest i tillegg til forfatter. Mange av hans bøker ble illustrert av Charles Copeland, bl.a. *Ways of Wood Folk* (1899), *Wilderness Ways* (1900) og *Secrets of the Woods* (1901).

“Ernest Thompson Seton came to New Mexico in 1893, a consummate hunter and tracker hired by a group of ranchers in Clayton, New Mexico, to kill an elusive wolf. When he left New Mexico he was on his way to becoming a leading conservationist of his time – defending the rights of animals, providing groundwork

for outdoor youth movements such as the Boy Scouts – and with John Burroughs shepherding the successful passage of the first Migratory Bird Act in 1913 (the Weeks-McLean Act), which set a precedent for environmental legislation to follow. [...] As the author of a book on how to hunt wolves, Seton assumed that his assignment would be accomplished in a few weeks, but as the king of the wolf pack eluded him over and over – a dilemma began to live in him. While his obsession and frustration still lay with the wolf’s capture and killing, much of his time was spent reflecting and observing the landscape around him. As the weeks turned into months, the naturalist in Seton took form in his writing and his drawings. As his respect for this wolf grew, so did his conflict between the expression of Seton, the hunter and of Seton, the naturalist. In the end, it was his final encounter with the elusive wolf, who prior to Seton’s transformation had been merely a number, not a name, that would change forever Seton and his relationship to the natural world. For it was in that very moment of seeing the wolf caught in Stone’s trap, that Seton recognized something astonishing to him – something that at the time was not considered at all characteristic of animals: nobility, courage, loyalty, strength and honor – and true intelligence. After all of his time spent watching and learning about this wolf, in this one moment – Seton was able to comprehend the horror of what he had done in trapping and killing this animal. He named the wolf Lobo, and memorialized him in one of his great stories, *Lobo, The King of Currumpaw*, which is part of his anthology of stories called *Wild Animals I have Known*.” (http://www.aloveoflearning.org/seton_legacy/setonpressrelease; lesedato 16.11.12)

Thompson Seton skrev i *Wild Animals I have Known* (1898): “I believe that natural history has lost much by the vague general treatment that is so common. What satisfaction would be derived from a ten-page sketch of the habits and customs of Man? How much more profitable it would be to devote that space to the life of some one great man. This is the principle I have endeavored to apply to my animals.” (siteret fra Bousé 2000 s. 106) “The result was what Seton called the “animal biography,” [...] “These stories are true. Although I have left the strict line of historical truth in many places, the animals in this book were all real characters. They lived the lives I have depicted.” ” (Bousé 2000 s. 106-107)

“It has been said that in Seton’s stories “obedience is the primary virtue,” and that the author “demonstrated this again and again by showing us the fate of the disobedient, the young lambs who do not come when they are called, and are caught and killed.” There is clearly a fabulous element in all this, with the moral being that, like the “careless,” the “weak and the foolish will not survive.” The ongoing search for moral behavior in nature, however, has in fact been a search for places where morality could be projected, not found.” (Bousé 2000 s. 165)

Thompson Setons bøker om dyr, primært hans fiksjonstekster, ble gjenoptrykt helt inn på 1970-tallet og fungerte som populærvitenskap (Lehmstedt og Herzog 1999 s. 364).

Den britiske forfatteren Gavin Maxwell bidro mye til å gjøre otere til populære dyr i Storbritannia. “A hundred years ago on July 15 1914 the wayward genius and troubled spirit Gavin Maxwell was born. Chaotically eccentric and mildly bipolar, he was to become the author of the nature writing classic *Ring of Bright Water* (1960). [...] The crucial turning point was an expedition in 1956 with Wilfred Thesiger to the Marsh Arabs of the Tigris Basin, where he was given an otter cub, Mijbil, which eventually proved to be of a species new to science. Maxwell was entranced; he brought the otter back to Britain to his remote cottage in Sandaig on the West Highland seaboard (made famous as Camusfeàrna in *Ring of Bright Water*). That otter would change his life and provide the storyline and the title for his most famous book. [...] Maxwell had established himself not only as one of the most successful nature writers of the century but also as a serious geographer and travel writer. [...] But it was the otter trilogy, *Ring of Bright Water* and its two sequels, *The Rocks Remain* (1963) and *Raven Seek Thy Brother* (1968), for which he would always be remembered, a fact that irritated him not a little.” (<http://www.telegraph.co.uk/earth/wildlife/10943319/The-genius-of-Gavin-Maxwell.html>; lesedato 22.08.14)

Andre eksempler:

John Muir: *Stickeen: An Adventure with a Dog and a Glacier* (1897)

Mikkjel Fønhus: *Skoggangsmann* (1917)

Felix Salten: *Bambi: En livshistorie i skogen* (1923; oversatt til engelsk i 1928 med tittelen *Bambi: A Life in the Woods*) – en voksenbok som Disney senere baserte sin barnefilm på

Emil E. Liers: *A beaver's story* (1958)

Arto Paasilinna: *Harens år* (1975)

Per Hohle (red.): *Trollelgen i Svefjellet: Gaupe-Juell og andre storjegere forteller* (1970)

Barry Lopez: *Arctic Dreams: Imagination and Desire in a Northern Landscape* (1986)

Lars Monsen (red.): *Turer med trøkk* (2006)

Charles George Douglas Roberts var en kanadisk forfatter som skrev poesi og dessuten bøkene *Earth's Enigmas* (1896), *The Kindred of the Wild* (1902), *Red Fox* (1905) og *Neighbours Unknown* (1910). “Even the animal stories of Charles G. D. Roberts were often criticized in their time for what seemed an overemphasis on fighting, killing, and death.” (Bousé 2000 s. 183)

Den amerikanske forfatteren James Oliver Curwood “may best be remembered for his 1916 novel *The Grizzly King*, which later became the basis for Jean-Jacques Annaud’s acclaimed film *The Bear (L’Ours, 1988)*.” (Bousé 2000 s. 114) “Early environmentalist and nature writer James Oliver Curwood wrote a number of popular novels that focus on animals and even explore the world from their perspective. *The Grizzly King* centers on the majestic grizzly bear and the hunters that doggedly pursue it.” (<https://lancasterlibraries.overdrive.com/lancasterlibraries-manheimtownship/content/media/797199>; lesedato 27.05.22)

“Like Salten’s *Bambi*, *The Grizzly King* has also been noted for its antihunting sentiments. Curwood wrote in the preface that the book was intended to “make others feel and understand that the greatest thrill of the hunt is not in killing, but in letting live.” He expressed his own feelings of guilt for having once killed four grizzlies in a single day, adding, “In their small way my animal books are the reparation I am now striving to make.” ” (Bousé 2000 s. 238)

I 1929 amerikaneren Vance Joseph Hoyt “published his first book, “Silver Boy: Gray Fox of Topanga.” It chronicled his friendship with a wild fox that became a member of his family. The book launched a successful literary career. More books quickly followed and Hoyt became a popular nature columnist, writing for magazines and newspapers, including the Los Angeles Times, where he shared his observations on deer, coyotes, mountain lions, skunks, raccoons, and the gray foxes that he loved. In an era when most people regarded animals as “dumb beasts” at best and vermin at worst, Hoyt believed strongly that animals have intelligence and purpose, and was also an early opponent of sport hunting. [...] In 1931, his novel “Malibu” debuted. Like Austrian author Felix Salten’s 1923 novel “Bambi, a Life in the Woods,” published in the U.S. in 1929, “Malibu” tells the story of a deer from the animal’s perspective. In this case, the eponymous Malibu, a mule deer, was raised by Hoyt with a mountain lion kitten, as an experiment to see if the two species could coexist. “Nearly always it is man’s view of the hunt that is presented, rarely has the animal’s side of the struggle been told,” Hoyt wrote in the foreword to “Malibu.” “[Man] has never recognized the rights of the lesser brothers of creation... but he is beginning to open his eyes! If this nature story will, in the slightest way, abate the desire to kill, the story of Malibu will not have been written in vain.” The book was a hit and a film version was soon in development. Hoyt wrote the screenplay and helped wrangle the animals used on set, but their treatment appalled him. [...] “Man, the grand little troublemaker, is forever upsetting the balance of nature,” Hoyt once lamented, “but he pays heavily for his blunders.” By the late 1940s, Hoyt’s writing had taken on a melancholy tone. Instead of revealing new wonders, he looked back at what he viewed as a vanishing world. As early as 1934 he observed that “only at twilight and dawn can you see any more the coming and going, the stalk and frolic of the few remaining wild denizens of wood and field. Those few are the ghosts of what was once recognized as the greatest resource of California.” [...] he would never know that the heart of

his much-loved Red Rock Canyon and the wildlife that resides there would one day receive the highest level of protection as part of a national park.” (Suzanne Guldimann i <https://messengermountainnews.com/vance-hoyt-wildlife-conservation-pioneer/>; lesedato 27.05.22)

Den amerikanske naturforskeren og forfatteren Sally Carrighar “published *One Day on Beetle Rock* (1944), a narrative treating the interaction of various species in a Sierra Nevada habitat. Carrighar discovered that she could portray this interaction effectively by adopting in successive chapters the point of view of specific organisms and describing how a dramatic natural event (e.g., a flash flood) affects them. To present the “consciousness” of a female mosquito is of course risky, for the writer appears to be anthropomorphizing nature. But the literary strategy of *Beetle Rock* proved itself in *One Day at Teton Marsh* (1947), about the Grand Tetons; *Icebound Summer* (1953), about the north coast of Alaska; and *The Twilight Seas* (1975), about the blue whales. [...] *Wild Heritage* (1965) is Carrighar’s most ambitious work. It synthesizes much of the pioneering work in the field of ethology and includes many of Carrighar’s own observations from her years in various wildernesses. The work treats life experiences which humans share with animals: parenthood, sex, aggressiveness, and play. She is especially concerned with what tendencies of animals are learned. In reporting her observations, she uses the technique of her nature narratives, dramatizing the behavior of a single individual of the species. [...] Nature was Carrighar’s healer and vocation; she could approach it with naive joy, reverence, and awe. But she also knew it as a scientist who relies only on objective observation. That Carrighar successfully combined these two modes of cognition is perhaps her greatest achievement.” (Margaret McFadden-Gerber i <https://www.encyclopedia.com/arts/news-wires-white-papers-and-books/carrighar-sally>; lesedato 04.06.22)

Om Monsens *Turer med trøkk* skrev forlaget: “Å dra på lange og krevende ekspedisjoner, er en økende trend. Enten du selv bærer på drømmen om det store villmarkseventyret, eller bare liker å lese om dem – denne boka inneholder elleve spennende beretninger om nordmenn som har gjort alvor av drømmene sine! Felles for alle deltakerne, er at de har møtt motgang og tøyd sine egne grenser. Øystein Horsberg er pelsjeger i Alaska, Børge Ousland krysser innlandsisen i Patagonia, Roy Storli følger i tungtvannsabatørenes fotspor, Stein P. Aasheim går Norge på langs, Ole Kristian Rønningen padler Horton River, Randulf Valle går på ski gjennom Nordvestpassasjen, Vibeke Thiblin forsøker å padle rundt Spitsbergen, Trond Strømdahl gjør alvor av den canadiske fiskedrømmen, Aleksander Gamme opplever dramatik i russiske høyfjell, Morten Brekke overvintret i Yukon og Lars Mønsen møter 50 grizzlybjørner i Alaska.” (<http://www.bokkilden.no/>; lesedato 23.11.12)

Den norske Bokklubben Villmarksliv har hatt blant annet Tom Henning Dalbaks roman *Den siste bjørnen i Vassfaret* (2009) som hovedbok. Fra bokklubbens omtale av boka: Hovedpersonen “Espen Alm bløffer til seg en jobb ved Høgskolen

i Buskerud. Det første oppdraget går ut på å finne bjørn i Vassfaret, eller rettere sagt: ikke finne bjørn i Vassfaret. Oppdragsgiveren ser nemlig mer enn gjerne at vernestatusen til området blir endret, slik at det kan investeres tungt i turisme og næringsliv. Fra dette utgangspunktet tar forfatteren Tom Henning Dalbak oss både fram og tilbake i tid, både ut i den virkelige villmarka og inn i den ukjente villmarka i Espen Alms hode.”

Einar Heimås Dokken har blant annet skrevet *Jegerliv på Holleia og i Ådals-skogene* (1974) som handler om “jakt på fugl og hare, elg og bjørn, om skogskarer og storjegere fra gamletida. Handler også om opplevelser med jakt under krigen dengang det var knapt med mat og derfor mye “lovlig” matauk.” (<http://www.oah.boksalg.no/>; lesedato 28.06.15) “Einar Heimås Dokken [har] lovprist Holleias natur i bøker, dikt og fortellinger. Felles for alle er at de roser Grønknuten og Spiras grandiose utsikt og beskriver landskapet som vakkert, rolig og idyllisk med bølgende åser og blinkende vann, et landskap som gir ro i sjelen, og som er som skapt for turgåeren. [...] Einar Heimås Dokken gir en treffende karakteristikk av Holleia: “Bløt, blyg og rødmende som ei seterjente fra svunne dager, ligger Holleia der, ikke vill og utilgjengelig, men rolig stigende eller synkende med sin susende skog på ryggen. Inniblant går dalfar, mørke og hemmelighetsfulle, fordi sola sjelden når dem, men kommer du fram, finner du en bekk, en elv eller en sti. Kanskje møter du et lite idyllisk tjern, eller en fordums setervang med gjenvokst voll og steinrøys. Er du riktig heldig, kan du finne ei værslitt, skjev og grå seterstue...” ” (<http://www.tomogtom.no/common/docs/1408/holleia.pdf>; lesedato 30.06.15)

“Golingene Arvid Nymoer og Øystein Kjerulf Brenno har to ting til felles. De er jegere, og de skriver om sine opplevelser i villmarken. 74 år gamle Arvid Nymoer er ute med sin andre bok, *Villmarkens stemme*, på Landbruksforlaget. Hans første bok, *Storjegerens storm*, ble utgitt i 1977. Øystein Kjerulf Brenno (49) er en rutinert og produktiv forfatter. *Jaktlaget i Svartvasskoia* (Bokklubben Villmarksliv) er hans femte utgivelse siden 1992. I *Villmarkas stemme* møter vi elgfamilien med storaksen som blir nedkjempet av sønnen. Den nye sjefen får derimot en lys halvbror, Kviten, og det blir en kamp mellom oksene. Boken byr også på spennende møter mellom elg og bjørn, rev, hare, gaupe og elgkalv. Det er 21 år siden Nymoer skrev sin første bok. - Jobb, seks barn, ti barnebarn og to oldebarn krever sitt, smiler forfatteren, som nå er pensjonert byggmester og laftehogger. Han er fortsatt aktiv som skogsarbeider i egen skog. Hele livet har han jaktet på elg, rådyr, rein småvilt – og fisket. Nymoer insisterte på å bruke dialekt i sin nye bok. - Jeg sloss en del med konsulentene før jeg fikk viljen min. Det blir ikke riktig og ekte nok for meg å bare bruke bokmål. Jeg fikk krydret boken med ord og uttrykk på dialekt, smiler han tilfreds. Nymoer mener at rovdyrdebatten er lite nyansert. - Folk må bruke sunt folkevett. Jeg er for en viss begrensning av rovdyr, og det må gå an å møtes på midten. Det er ikke et spørsmål om enten eller. Tenk på hvor fattig villmarken ville bli uten rovdirene. Det er tross alt vi mennesker som har tatt bort mye av eksistensgrunnlaget for disse dyrene. [...] Handlingen i Øystein Kjerulf

Brennos nye bok, *Jaktlaget i Svartvasskoia*, er lagt til Gol på sekstitallet og terrenget Svartevatnet. Jaktsituasjoner og personer i boka er skrevet med dikterisk frihet. Brenno har lagt handlingen 30 år tilbake i tid for å få leseren til å reflektere over forandringene som har skjedd i naturen og hva som er skjedd med holdningene til rovviltet. Jegeren og forfatteren Brenno har et nyansert syn på rovdyr. - Greier vi ikke å bevare naturen slik også rovdyrene trenger den for å leve, har vi gjort et alvorlig overgrep, fastslår han. Hag-Hans Engsteds har illustrert boken med akvareller.” (<http://www.dt.no/kultur/jegere-med-skrivekloe/s/2-2.1748-1.2552369>; lesedato 30.06.15) Brenno har blant annet skrevet romanen *Ulv i elgskogen* (2000).

Kristoffer Clausen ga i 2010 (sammen med Gunnar Omsted) ut boka *En vill mann: 365 dager som jeger, fisker og sanker*. Clausen ble kåret til “Årets villmarking” i 2010, “ble rikskjent på TV 2, og ga ut ei bestselgende bok. Nå innrømmer han å ha lurt Norge trill rundt. - Jeg er lei for det, sier Kristoffer Clausen til Dagbladet. Fra 1. august 2009 og ett år fram, skulle han bo i villmarka og utelukkende leve av det han kunne skyte, fiske eller plukke i naturen. Nå innrømmer han å ha lurt sitt publikum. [...] Kristoffer Clausen har solgt over 10 000 av boka *En vill mann*, og var med det en kjempesuksess for Cappelen Damm. - Han var helt klart nummer én hos oss i fjor. En stor suksess, mye større enn resten av villmarksforfatterne, sier redaktør Sverre Aurstad til Dagbladet. [...] På Villmarksmessa [i 2010] var Clausen et trekkplaster, og signerte både bøker og DVDer.” (*Dagbladets* nettsider 14.09.11)

“Hans Ola Østby (14) fra Trysil slipper i disse dager [i 2011] sin debutroman. [...] 14-åringen står med første kopi av bokdebuten i hånda. “Furudalsbinna” heter boka, og er en vilmarksroman i tradisjon med forfattere som Østbys gammelonkel Magne Østby og Mikkjel Fønhus. [...] Boka handler om en bjørn, “Furudalsbinna”, og foregår i området rundt den fiktive gården Furustad. - I boka følger vi både bjørnen og sauebøndene på Furustad, sier Østby. Konflikten i boka oppstår når binna forsyner seg av sauene til gårdseierne.” (<https://www.ostlendingen.no/trysil-engerdal/nyheter/nyheter/14-ar-og-klar-med-bok/s/2-2.2757-1.6547851>; lesedato 06.12.18)

Fønhus

Mikkjel Fønhus debuterte med romanen *Skoggangsmand* i 1917. Neste roman var *Der vildmarken suser* (1919). Dyrene han har skrevet om er bl.a. elg, rein, bjørn, jerv, rev, ulv, gaupe, bever, oter, villgås, hauk, hubro, løve, leopard, hund og hest. Handlingen kan foregå i Norge, på Svalbard eller i Kenya.

“Mikkjel Fønhus (1894-1973) utga 41 bøker inntil sin død. Like etter kom to til. (I susen fra Storelva 1974 og Hallingsvarten 1975.) I tillegg ble det i 1978 utgitt 34 titler, utvalgt fra Fønhus’ etterlatte manuskripter. I 1995 kom nok en roman – Gråbeinstad – skrevet i 1920-årene, men ikke tidligere publisert.” (Per Schulz

Wilhelmsen i *Bokvennen* nr. 4 i 1999 s. 22) “Til sammen kom det ut 43 bøker fra debutboka “Skoggangsmann” i 1917 til “Hallingsvarten” i 1975, to år etter forfatterens død. [...] En stabel på halvannen meter med håndskrevne ark lå igjen etter ham. [...] De beste av disse manusene ble derfor gitt ut samlet i tolv bind i 1978 som “Nye romaner og fortellinger”. Bøkene omfatter 12 romaner og 86 fortellinger. Etter dette er det også gitt ut tre novelle/artikkel-samlinger; “Rein og varg” (1986), “Skogsus” (1990) og “I kveldsøkta” (1994), samt altså romanen “Gråbeinstad” (1993).” (Tom Brenne i *Bokvennen* nr. 4 i 1999 s. 14)

“[D]et er først og fremst som dyreskildrer han vil huskes [...] Svært mange av villdyra våre har fått sin egen bok. I biografien min har jeg kalt “Der vildmarken suser” (1919) [om slagbjørnen Rugg], “Det skriker fra Kverrvilljuvet” (1920) [om en haukefamilie], “Trollelgen” (1921) og “Reinsbukken på Jotunfjell” (1926) for “De fire store”. [...] Men også flere av de seinere dyreskildringene er av høy standard, f.eks. “Tredalsmåren” (1950), “Jerv” (1959) og “Gaupe” (1966).” (Tom Brenne i *Bokvennen* nr. 4 i 1999 s. 14 og 18-19).

Bøkene er fortellinger om villmarkas små og store dramaer, underlagt en nådeløs “skogens lov”. I tillegg til det dramatiske, lidelse og død er det mange lyriske, naturmystiske innslag i Fønhus' tekster. Både dyr og mennesker lever med mye stillhet og ensomhet i seg og rundt seg. Fønhus lar sine dyre-protagonister få menneskelige trekk. Dyrene kan tenke, men de tenker ikke likt som menneskene, og de tenker mye mindre. Deres verden er styrt av instinkter, ikke refleksjoner.

Bøkene hans er sivilisasjonskritiske. Det moderne, industrialiserte massesamfunnet gjør menneskene griske, overflatiske og destruktive. “Denne mekaniserte tia gjer at folk får meir og meir trong te' opprinnele' natur. Og det finn dei i boken' mine” uttalte Fønhus om sitt forfatterskap. “Ett av de siste årene han levde uttalte han at nå er det større sjanse for å bli kjørt ned av en bil enn å bli drept av en bjørn der inne i mitt kjære Vassfaret.” (Tom Brenne i *Bokvennen* nr. 4 i 1999 s. 17)

I første del av Fønhus' forfatterskap “er det ingen vesentlig avstand mellom menneske og dyr. Villdyrets umiddelbare og uhemmede forhold til sine drifter blir i stedet et frihetsideal som også mennesket kan søke mot og frigjøres ved å gi seg hen til. Dette var ikke originale tanker på denne tiden. Parallellen er påtagelig og iøynefallende til amerikaneren Jack Londons verdenssuksess fra 1903 – *The Call of the Wild* / Når villdyret våkner – om tamhunden Buck som våkner til nytt liv når han kommer til Alaska og tilkjemper seg lederposisjonen i en flokk ulvehunder. Jack London produserte en strøm av romaner om ulv, ulvehunder og ulvelignende mennesker og mer enn 50 av dem ble oversatt og solgt i kjempeopplag på det dansk-norske bokmarkedet på denne tiden. Hans Villdyrets umiddelbare forhold til sine drifter blir i et frihetsideal som også mennesket kan gi seg hen til popularitet internasjonalt og særlig i Norden var et uttrykk for at han traff en stemning i tiden. [...] utover i mellomkrigstida kommer den moderne tida for alvor til bygde-Norge. Jernbanen kom til Valdres mens han gikk på middelskolen – og han møtte og tok

stilling til den nye tidsånden i form av Jack Londonbølgen i forlengelsen av dette. Nå kommer også bilene, telefonene, kinoene og radioapparatene – og bygdefolket vil ha del i alt det moderne. Mens Fønhus ikke lenger framstår som målbærer for villdyrmenneskets seier over naturen, men tvert imot blir stadig mer kritisk til de følgene industrialismen og den nye tidas mentalitet får for dyr og natur. Det gjør ham stadig mer isolert som den som vil nekte andre gleden av alt det de ser positive muligheter for vekst, velstand og utvikling i.” (Rolf Brandrud i <http://acem.no/content/view/full/5499>; lesedato 23.11.12)

Fønhus’ korte roman *Det skriker fra Kverrvilljuvet* (1920) handler om en haukefamilies smertefulle skjebne. Et hønsehauk-par bygger rede i det ville Kverrvilljuvet, og får det snart travelt med å mate tre sultne unger. Dyrene og resten av naturen er i harmoni, men en dag blir hunnhauken revet ihjel av en mår. Dagen etter ødelegger menneskene haukeungenes mulighet til å overleve. Hannhauken går i jegeren Eivind Romsæts saksefelle. Naturen er brutal, og ingen kan gi ungene mat lenger. Flere dager ligger de tre haukeungene i redet, mens sulten blir mer og mer uutholdelig. Fønhus skildrer hvordan ungene opplever ventingen og lidelsen. Ungene går etter hvert løs på hverandre, og til slutt ligger den sterkeste igjen og venter på det vi skjønner er den sikre død.

Fønhus var “en framskrittspessimist som var negativ til teknologi og modernisering. [...] Vi vet at han bodde i Oslo en periode, men han vendte raskt hjem – han fikk nok av bilene i byen og ville tilbake til skogsliene i Valdres. [...] Naturvern- og rovdryrforkjemperen Fønhus var ingen utprega romantiker i sine naturnære fortellinger. - Han viker ikke unna volden i det hele tatt og har utrolig sterke skildringer av den nådeløse naturens grunnleggende vilkår. Det er en scene i “Det skriker fra Kverrvilljuvet” – som jeg for øvrig synes er hans kanskje beste og mest fullendte roman – hvor hauken har gått løs på tiuren, og tiuren klarer å fly hjem til ungene med innvollene hengende ut. Når tiurmora setter seg til redet, begynner ungene å spise på henne og dreper den allerede såra mora, før de begynner å hakke på hverandre. Det er forstyrrende og forskrekkende.” (Tore Renberg i <https://valdresmagasinet.com/index.php/2018/12/12/fonhus-knausgard-sant/>; lesedato 25.04.20)

Trollelgen (1921) handler om en kjempe-elgokse som det knytter seg mye overtro til. Storjegeren Sjur Renden, som av folk blir kalt for Gaupa, og hunden hans Bjønn jager trollelgen over fjell og vidder. Elgen kalles “Rauten” og Gaupa har en gang skåret av halvparten av dens ene øre. Trollelgens øyne ligner menneskeøyne. Med kua Drople får Rauten en kalv, men kalven ble slått ihjel og Drople slaktet. Gaupa er en kortvokst mann med langt skjegg. Børsa hans kalles “Uværet”. Han var skomaker på husmannsplassen Renna, en god forteller og spillemann. Men han har noe dyrisk i seg, og liker best å jakte.

Jegeren Gaupa driver seg selv til det ytterste for å felle trollelgen, særlig når han jager den i tre døgn uten søvn. Han treffer elghornet uten å skade elgen

nevneverdig, men kula går i biter og en av bitene dreper Bjønn. Den overtroiske storjegeren blir både bitter og syk, og er halvgal da han til slutt klarer å felle elgen. Denne siste jakten koster han livet (her er det noen paralleller til slutten av Melvilles *Moby Dick*). Romanen inneholder en lang (ca. 7 sider) beskrivelse av en kamp mellom Rauten og en annen elgokse. *Trollelgen* ble en stor kritiker- og salgssuksess. I Tyskland ble en billigutgave av romanen trykt i 400.000 eksemplarer.

Trollelgen ble oversatt til tysk i 1926. “Det tyske forlaget som ga ut Troll-Elgen ble seinere overtatt av en nazistisk bokklubb. Bokklubben brukte boka både som vervebok og velkomstbok, og den fikk dermed et opplag i Tyskland på over 450 tusen eksemplarer.” (Tom Brenne i *Bokvennen* nr. 4 i 1999 s. 19)

Debutromanen *Skoggangsmann og Trollelgen* ble i 1927 adaptert til en stumfilm i svart-hvitt regissert av Walter Fyrst under tittelen *Troll-elgen*. “Både person-galleriet og intrigen er klassisk: Husmannsgutten Hans elsker storbondedatteren Ingrid, som gjengjelder kjærligheten. Storbonden vil imidlertid gifte henne bort til skurken i filmen, Gunnar. Hans og Gunnar møtes på fest og havner i slåsskamp. I den tro at han har drept Gunnar, rømmer Hans til byen hvor han livnærer seg som skytter på et sirkus. Byen er landsbygdas rake motsetning, her råder umoral og forfall. Kvinnene er mørke i håret og ikke lite vampete. Etter en tid i byen orker ikke Hans mer. Desperat av hjemlengsel drar Hans tilbake til bygda. Han har et håp, nemlig å skyte trollelgen som det har gått mange sagnomsuste ord om. For Ingrids far har en gang lovet ham datteren om han en gang klarer å felle trollelgen. [...] i ettertid er det Walter Fyrsts filmstil som imponerer. Den er effektiv og spennende, med både kamerakjøringer og parallellklipping. [...] Å filmatisere Fønhus var et sikkert kort på tjuetallet: Handlingen kunne legges til et bondemiljø, noe som garantert ville trekke publikum til kinosalene, og den idylliske landsbygda settes opp mot storbyen preget av forfall og umoral. En forholdsvis tungsindig handling er myket opp med komiske situasjoner, knyttet til Ingrids tredje beundrer, den klossete tjenestegutten.” (Arild Jørgensen i <http://www.filmbasen.no/film/18012/trollelgen/>; lesedato 19.11.12)

“I *Reinsbukken på Jotunfjell* er identifikasjonen med vilddyret definitivt brutt. Det er blitt en tydelig jeg/du-relasjon mellom menneske og dyr hvor mennesket i kraft av stålet/geværet er blitt den overlegent sterkeste. Dermed blir mennesket – i Fønhus-bøkernes litterære univers – også etisk forpliktet til å ta andre hensyn enn sin egen lyst og drift. Hvor kommer denne etiske forpliktelsen fra? Innenfor menneskenes samfunn kan vi kjenne den i enkle regler som at man ikke skal slå dem som er mindre enn en selv, og ikke angripe den som alle rede ligger nede. Men hva bringer denne omsorgen for den svakeste inn i forhold til dyr? Lite tyder på at den kommer fra den kristne Gud eller noen annen religion. Vi hører lite om Gud i Fønhus-bøkene. Men der vi hører om ham, er han maktesløs i forhold til villmarkas livskamp. Den etiske forpliktelsen kommer heller ikke fra lov og rett i menneskesamfunnet – den slags er ikke lett å håndheve i vill marka. Der er man overlatt til å

klare seg selv. Så etikken kommer ikke ovenfra fra Gud eller utenfra fra menneskenes samfunn. Den må komme innenfra fra den enkelte selv. Hva kan så få mennesker til å forandre holdninger og væremåter? Barske mannfolk i Mikkjel Fønhus' bøker gjør det i utgangspunktet ikke frivillig. De kommer opp i livstruende situasjoner som nærmest tvinger dem til å reflektere over sine liv. Det kan være personlige ulykker – som sykdom, beinbrudd og livsfare alene langt fra folk i villmarka. Eller det kan være naturkatastrofer som den i 1936 da Loen i Nordfjord ble rammet av en flodbølge etter at en fjellhammer fra Ravnefjellet var rast ned i fjorden. Begge dele bringer i Fønhusbøkene mennesker i kontakt med egen opplevelse av svakhet, skrøpelighet og dødsangst – og de kjenner på egen kropp noe av den smerte de vet de selv kan ha påført dyr de har jaktet på og skadeskutt. Slike erfaringer får ikke nødvendigvis skogskarene i Fønhus-bøkene til å slutte å jakte, men de blir sindigere og mer omtenkssomme i måten de gjør det på – og skyter ikke før de er sikre på å treffe så godt at døden inntreffer umiddelbart.” (Rolf Brandrud i <http://acem.no/content/view/full/5499>; lesedato 23.11.12)

Fønhus “kjempet en håpløs kamp da han prøvde å overbevise folk om at nøysomhet var livskunst, mens de endelig skimtet en vei ut av slit og strev framover mot en fremtid i komfort, velstand og lykke. Etter krigen gjorde han et siste forsøk på å ta naturvernkampen opp igjen på bred front, med den store antikraftutbyggingsromanen “Fjellsjøen” i 1949. Men da også den ble refusert, like følelsesladet som “Gråbeinstad” var blitt det i 1925, resignerte Mikkjel Fønhus. Han gjorde et taktisk valg. I stedet for å bli en mislikt refser, valgte han å samle seg om å gi næring til nordmenns forkjærlighet for uberørt natur. Så fikk tiden arbeide for ham, inntil det en dag dukket opp yngre krefter som kunne ta kampen opp. Mikkjel Fønhus startet med et brennende håp om at det skulle være mulig å forene drift og følsomhet, skaperkraft og miljøbevissthet. Han endte med å skildre vakre, men sårbare natur-idyller hvor den moderne tiden knapt kan anes i det fjerne. Både litterært og politisk er den unge, motsetningsfylte og internasjonalt orienterte Mikkjel Fønhus mer interessant enn den gamle, harmoniske og lokalt orienterte. Skal hans forfatterskap få den renessansen det fortjener, så er det de tidligste bøkene som må bringes frem i lyset igjen.” (Rolf Brandrud i *Aftenposten* 14. mars 1994)

“Det var en dyp kløft mellom hans idealer om et nøysomt liv i pakt med naturen og samtidens drømmer om fremtidsparadiset med vekst, velstand og komfort for alle. Mange ville helst at han bare skulle skildre dyr og villmark, og la konflikten mellom menneske og natur ligge. Det ville Mikkjel Fønhus nødig akseptere. For det var nettopp denne konflikten – og ikke idyller i naturen – som drev ham til å skrive.” (Rolf Brandrud i *Aftenposten* 14. mars 1994)

På 1970-tallet ble Fønhus' bøker trykket i til sammen en halv million eksemplarer (Rolf Brandrud i *Aftenposten* 14. mars 1994).

“I den drabantbyen hvor vi bor, har utbyggingen herjet stygt i den natur som en gang var. Det har vært vanskelig å ta vare på noe, både bekkefar og små glenner i

skogen har naturligvis måttet vike for blokkene, selv et enkelt tre har hatt vansker med å få stå i fred. Det stod bare i veien. I dag er det bare en liten knaus igjen innimellom alle blokkene, og nå vil teknokratene ta den også. Det er noe som heter utnyttelsesgraden. Nå skal den tas, enda den heter noe så betegnende som Roligheten. Det vil si, et visst håp er tent. En av de fremste teknokratene snudde plutselig om her i vinter, han forandret både standpunkt og ståsted. Nysgjerrig på hvorfor, spurte vi ham direkte. Svaret var ærlig, det: Han hadde lest Mikkjel Fønhus fra perm til perm vinteren igjennom.” (Petter Larsen i artikkelen “Han Mikkjel” i Den norske Bokklubbens medlemsblad *Bindestreken* i 1976)

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>